

## Inhoudsopgave

Inleiding	3
Oslo	4
Stockholm	25
Deelnemerslijst	42

## Inleiding

### Is een keer genoeg?

Auteurs: Mathias Lehner en Betty Aarts

Als organisatoren hebben wij onze gezamenlijke reis naar Oslo en Stockholm in goede herinnering en denken wij er met veel genoegen, en soms een beetje weemoed aan terug. Wat hebben wij toch leuke projecten gezien. Eigenlijk hadden we nog zo veel meer willen zien. Wat hebben wij toch vriendelijke, en ook excentrieke mensen ontmoet. Wij hadden wel nog meer architectuurvrienden willen ontmoeten! En wat hadden wij toch een weer! Achteraf gingen onze Noorse en Zweedse vrienden ons lachend laten weten, dat wij jry echt uitzonderlijk mooi en zomers troffen. Sneeuw had zonder meer ook gekund!

Al geruime tijd waren wij bezig om eens naar de Nordics te gaan. Na een eerste aanloop in het voorjaar ging de verzette datum in september gelukkig door. Voor Mathias was dit de eerste keer om vanuit het bestuur een buitenlandse excursie te organiseren en gelijk ook als medeorganisator. Voor Betty was dit de eerste keer als AetA lid om een zo compacte en complexe excursie mede te organiseren. Begonnen waren we met nog een vriend binnen AetA die helaas om moverende redenen al redelijk vroeg afhaakte. Dus dan doen we het maar met zijn tweeën!

Wij zijn tijdens de voorbereiding van de reis elk pakweg 1000 km gereisd, en wij vonden het een soort sport om de uiteindelijk meer dan 100 uur voorbereidingstijd pp op telkens nieuwe leuke plekken door te brengen. Onze voorbereidingsafspraken hielden wij in de buurt van ons werk of thuis, via Skype of in een restaurant dat in ieder geval een van ons nog niet kende. Wij aten Sushi, Italiaans, dagschotels en wat de pot schaft. Wij hebben elkaars partners en kinderen leren kennen, en elkaar.

Wij vonden het inspirerend om de Nordics excursie (en parallel ook de Baltics een beetje) voor te bereiden, contact te hebben met vakgenoten, opdrachtgevers en instellingen in Oslo en Stockholm; de banden met oude vrienden aan te halen; nieuwe vrienden te leren kennen. De doelstelling om de reis voor 500 euro te doen is niet gelukt met de kaders en de ervaringen over de wensen van onze medeleden. Maar als we er nu aan terug denken, dat hebben wij een hele reeks mooie belevenissen als herinneringen erbij gekregen. Daarvoor gaat onze dank ook uit aan onze vrienden en medereizigers bij AetA!

Maar ook denken wij: Welke projecten hadden we nog meer willen zien! Welke mensen hadden wij ook nog willen ontmoeten! Dus wij gaan zeker nog een keer. Met even prachtig weer. Wij weten het zeker!

Met groet in vriendschap en architectuur!

Betty en Mathias

## Oslo



## **Holmenkollen Skischans, JDS architects, 2011**

**Kongeveien 5, 0787 Oslo**

**Auteur: Chris Vegter**

Een verlaten sintelbaan, een doodstil voetbalstadion of een rimpelloos zwembad: de overbodigheid van de gebouwde sportvoorziening of de ingehouden adem voor de Grote Prestatie?

Dit dilemma ervaar je in optima forma bij de skischans Holmenkollen. Vrijwel altijd leeg – maar een zeer TV-genieke plek voor het super specialisme van de skisport.

Hoe weinig dit type ‘verplaatsing op sneeuw’ te maken heeft met de traditionele vorm van je ‘s winters door bossen en over gebergte op ski’s te kunnen voortbrengen, leerde het vluchtige bezoek aan het skimuseum aan de voet van de schans.

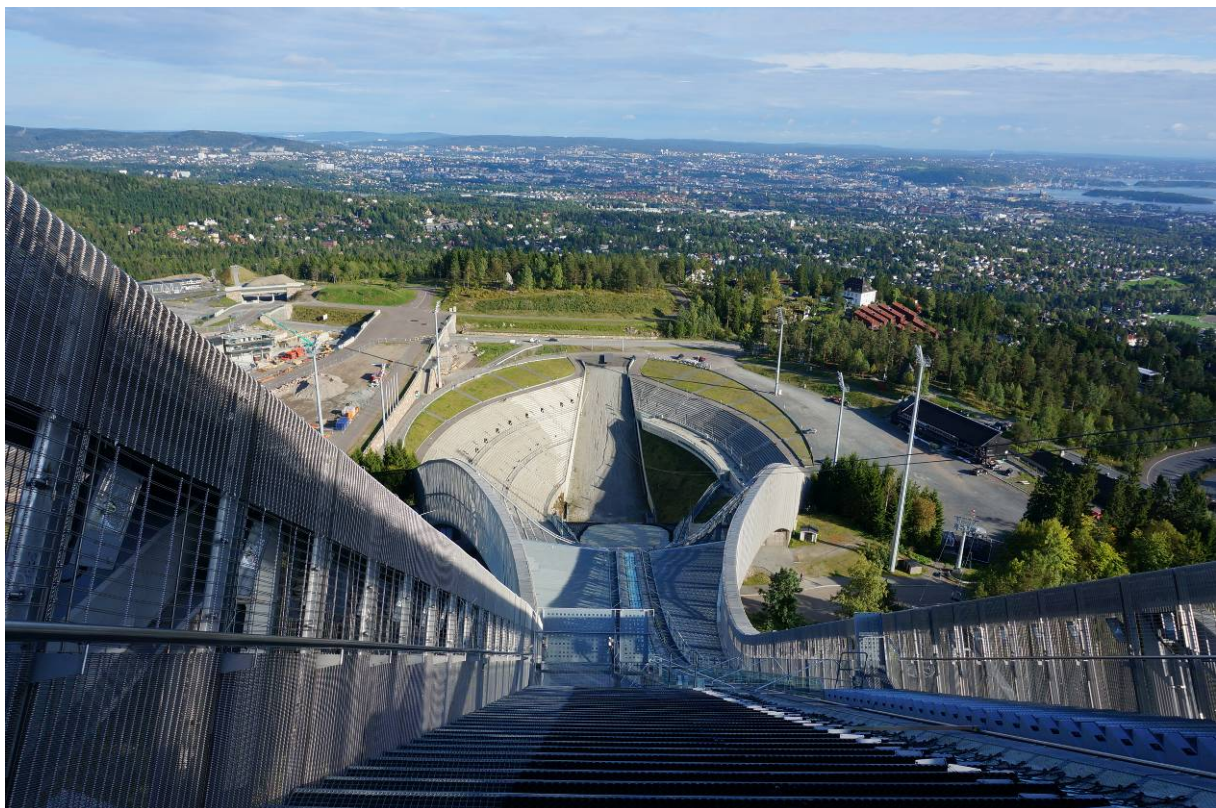
En toch – pas bij de laatste uitbreiding van de skischans in 2011, ontstond er een fascinerende ruimtelijk beeld, dat van zeer grote afstand waarneembaar is.

Een eenvoudige, sterke en ook onwaarschijnlijk gedurfde vorm. “function follows form” – een andere keus is er niet, lijkt het. Als je de ontwikkeling van de vorm van de skischans (dus in hoogte en lengte) ziet, blijkt dat het fascinerend nieuwe juist in die staart zit. Het vrij uitkragende hoogste deel, boven de knik waar je aan de (doodenge) sprong in de diepte begint, maakt de overbodigheid gedurende 95% van het jaar aanvaardbaar. Een sensatie die misschien met ervaringen als de zonnewende in een rotsspleet of bij Stonehenge te vergelijken is?

Blijft dat de gedurfde hoofdvorm veel meer is dan alleen een functioneel gelegenheidsobject. De staalconstructie zelf – in hoofdvorm en bekleding, doorzicht, glans en openheid, bepaalt dat het object zo onwaarschijnlijk fascineert – ALTIJD!

De slingers van de boven – en onderranden van de liggers, de uitbuigende dubbele wandliggers, waarin de trappen en de hellinglift zijn opgenomen – het daglicht door de constructie – het is van een verbluffende elegantie. De schijnbaar willekeurige plaatsing van de scheefstaande beton kolommen onder het midden deel, biedt glimlachend uitzicht op het sterke staaltje dat zich daarboven verheft.

Prachtig ontworpen, mooi gemaakt - en kennelijk werkt het in de TV verslagen bij hoogtijdagen als uniek beeld. Wij zagen de schans als het rimpelloze zwembad – en we waren onder de indruk van de beheerste structurele elegantie op zo’n grote schaal.



## Vigeland Sculpturenpark, Gustaf Vigeland, 1949

### Nobels gate 32, Oslo

**Auteur: Francisca Benthem**

Het tweede project op onze Nordics excursie is een bezoek aan het museum en beeldenpark van Gustaf Vigeland (1869-1943). Een kunstenaar waar ik, shame on me, nog nooit van had gehoord. Maar in de Noorse kunstgeschiedenis is Gustav Vigeland belangrijk. Het Vigeland Sculpturenpark is het grootste beeldenpark in de wereld dat bevolkt wordt door beelden van één enkele kunstenaar.

In 1919 besloot de gemeenteraad in Oslo een nieuwe studio voor Gustav Vigeland te bouwen op Frogner. Het definitieve contract, ondertekend in februari 1921, verklaarde dat Vigeland al zijn werken zou nalaten aan Oslo in ruil voor het recht de studio te blijven gebruiken tot aan zijn dood. Er werd ook besloten dat de studio na zijn dood een museum voor zijn beelden zou worden en dat er een appartement voor Gustav op de 2de verdieping van het gebouw zou worden gebouwd.

Het museum werd gebouwd met Lorentz Harboe Ree als uitvoerende architect. Het gebouw is, volgens het internet, één van de mooiste voorbeelden van Noorse Neo-classicisme.

In 1924 verhuisde Vigeland naar het appartement waar hij met zijn vrouw Ingrid een rustig leven leidde. Hij werd compleet opgeslokt door zijn werk en kwam zelden buiten de studio. Hij leefde daar tot zijn dood in 1943. Zijn urn werd, volgens zijn wensen, geplaatst in de kleine ronde klokkentoren van de studio.

De studio werd in 1947 heropend als museum. Op dit moment herbergt het museum zo'n 1.600 beelden, 420 houtsneden en 12.000 tekeningen alsmede een collectie aantekenboeken van de kunstenaar, een paar duizend brieven, zijn grote bibliotheek en een collectie foto's.

In de eerste zaal van het museum zijn reliëfs te zien. In eerste instantie moet ik denken aan *La Porte de l'Enfer* van Rodin maar dichterbij gekomen zie ik dat de werken veel minder expressief zijn. De gezichten van de dicht op elkaar, half uitgehakte mensfiguren, tonen nauwelijks emotie, zijn eerder passief en afwachtend. Op één reliëf zit bovenin een zittende figuur, als God, wachtend of denkend, waar de andere figuren als een magneet naartoe lijken te worden getrokken. Door de impressionistische onaffe indruk die de figuren maken en doordat ze zo dicht, claustrofobisch naast elkaar staan, vind ik de reliëfs indrukwekkend.

Ook de gestapelde mensfiguren in zijn monumentale beelden in de andere zalen zijn bijzonder. Vigeland gebruikt de lichamen eigenlijk om zijn beelden op te bouwen. De afzonderlijke figuren hebben nauwelijks uitdrukking in hun gezichten, wel is de manier waarop de lichamen om elkaar heen draaien expressief. Zijn keuze voor graniet als materiaal beïnvloedde zijn artistieke ontwikkeling; zijn visuele taal werd geleidelijk gladder. Het onaffe verdween en het menselijk lichaam werd krachtiger en meer klassiek geïdealiseerd, de sculpturen werden groter en groter.

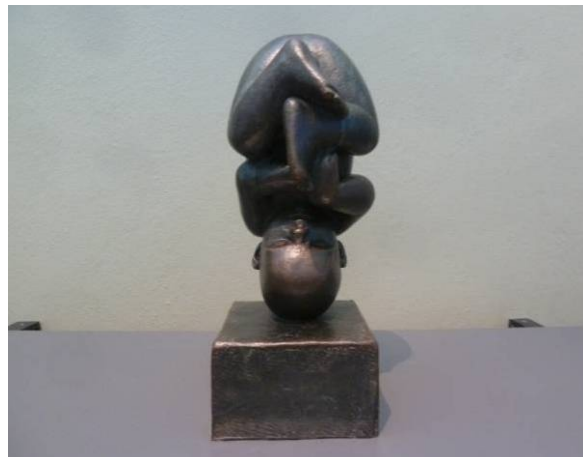
In zijn vroege jaren hakte Vigeland zelf zijn stenen beelden. Toen het aantal werken toenam, besteedde hij het hakken uit aan de beste steenhouwers die beschikbaar waren. Hun taak was om exacte kopieën te maken van Vigeland's gipsen originelen. Het beeldhouwen van een grote groep in steen kon wel zo'n twee jaar duren.

Vigeland begon met klei. In de zachte klei kon hij snel werken en de klei was een perfect medium voor zijn energie en inspiratie. Gebaseerd op kleine modellen kleide hij monumentale beelden uit de vrije hand. Slechts af en toe gebruikte hij een grit als hulpmiddel. Na het kleiwerk werd een gipsen vorm identiek aan het klei-origineel gemaakt. Het gipsmodel werd gemarkeerd door honderden punten en geplaatst op de steen waaruit het werk moest worden gehakt. Met behulp van een punteerapparaat werd de vorm

getransporteerd van het gipsen model naar de steen. Het punteerapparaat berekende diepte, breedte en hoogte. Door het vinden van de exacte plaatsing van iedere punt in het gipsmodel, konden de steenhouwers precies bepalen waar en hoe diep zij in de steen moesten hakken.

Het beeldenpark is Vigeland's levenswerk met meer dan 200 sculpturen in brons, graniet en smeedijzer. Vigeland was ook verantwoordelijk voor het ontwerp en het architectonische landschap van het park. Het Vigeland Park werd voltooid tussen 1939 en 1949. De meeste van de beelden werden geplaatst in vijf units langs een 850 meter lange as: The Main Gate, The Bridge with the Children's playground, the Fountain, The Monolith plateau en The Wheel of Life.

Vigeland's maakte ook smeedijzeren constructies zoals de mooie hekwerken voor het park. We zijn onder de indruk Van Gustaf Vigeland en van al zijn beelden, maar er zijn er wel heel veel. Ietsjes minder was wellicht mooier geweest. In het park tussen alle beelden aten we nog een heerlijke lunch en dan op naar het tweede project.







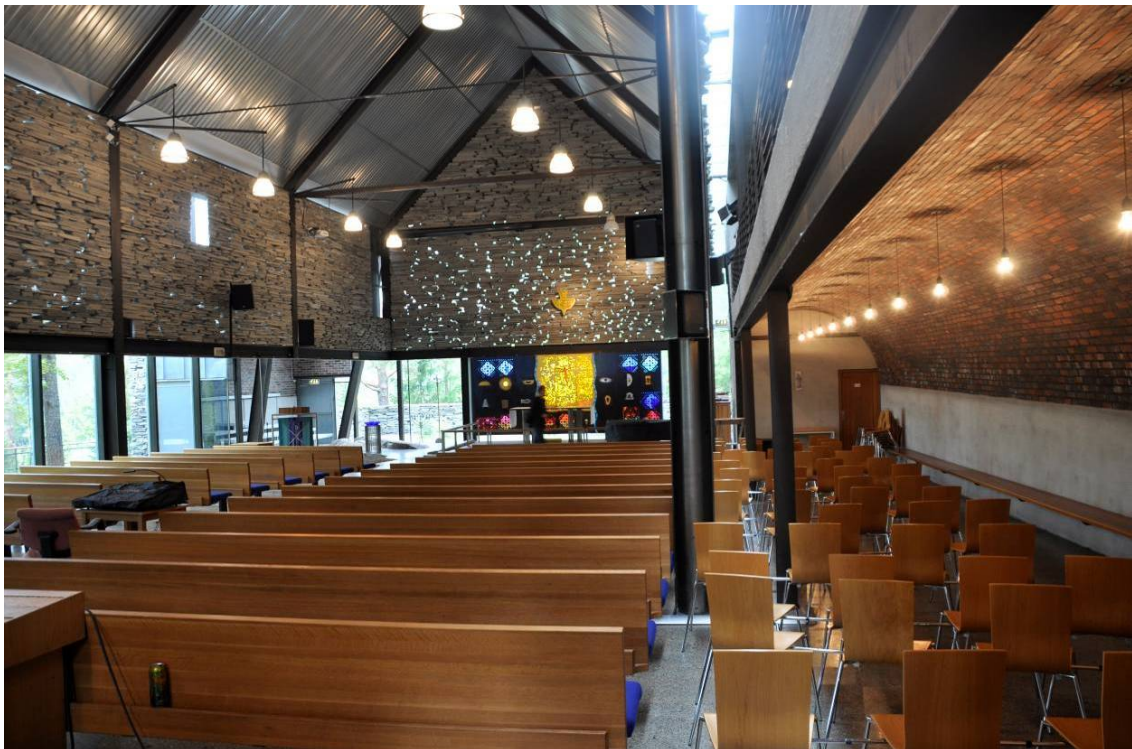
## **Mortensrud church, Jensen & Skodvin Arkitektkontor, 2002** **Helga Vaneks Vei 15, 1281 Oslo**

**Auteur: Maarten Fritz**

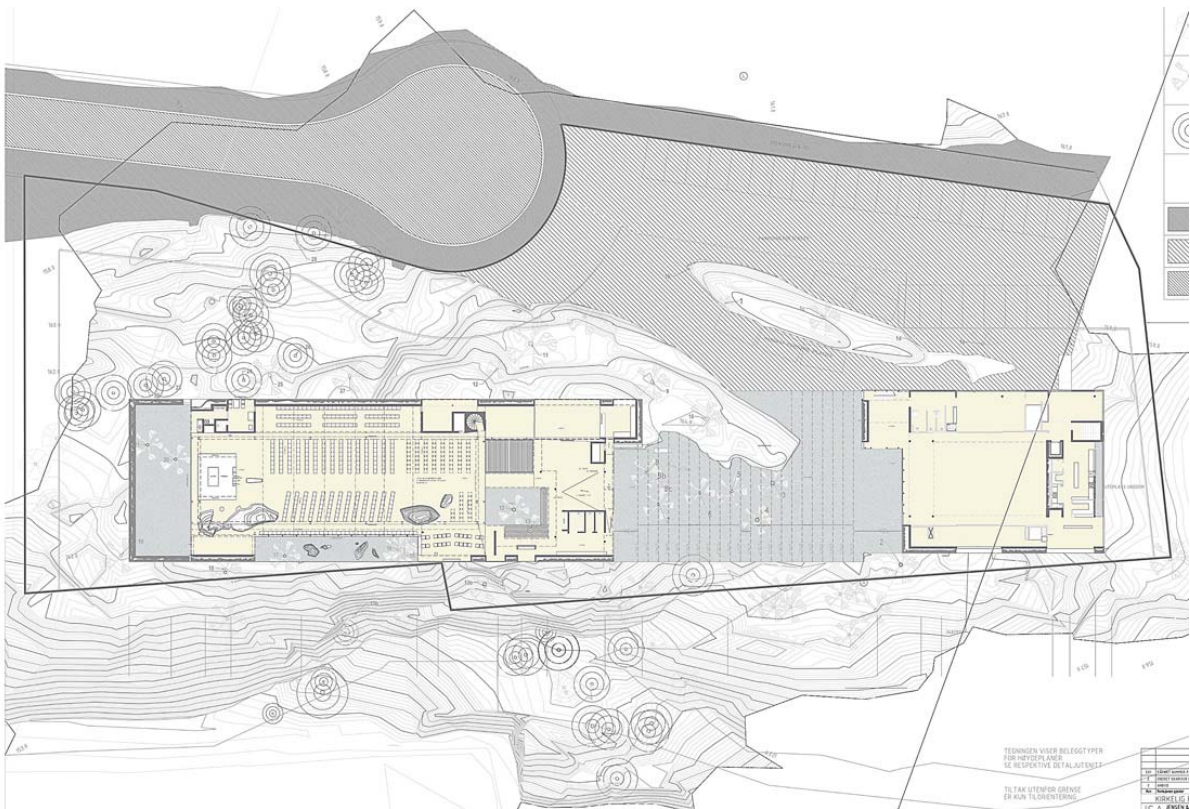
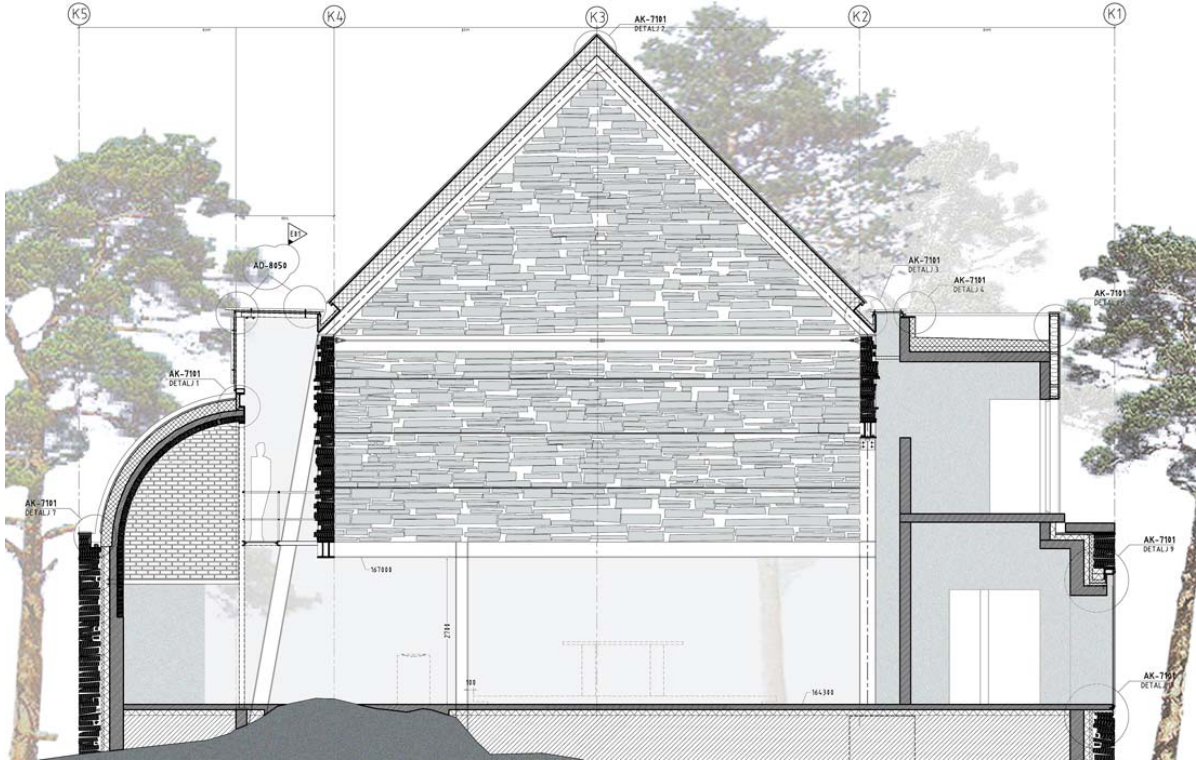
Een extreem druk Schiphol op een extreem vroege ochtend maakte korte tijd later plaats voor een relaxte start van reis. Nog steeds vroeg in de ochtend werd het eerste object in Oslo bezocht en kan het beter: een kerk!

Bovenop een rotsachtige heuvel in een naadbos staan twee gebouwen in lijn, gescheiden door een deels ommuurde buitenruimte. De gebouwen, de kerk en het gemeenschapshuis worden ontsloten vanaf dit tussengebied. De orthogonale gebouwen lijken als vanzelfsprekend op te rijzen uit de rotsen en voorzichtig naaldbomen te sparen, in een fraai zorgvuldig ontworpen setting. De constructie van de kerk is complex: een staalconstructie draagt het bovenste deel van de gevel, dat bestaat uit een stapeling van leisteen en het dak. De leistenen gevels zijn cyclopisch van aard, wat de kerkruimte een mystieke uitstraling geeft; de stenen massa blijkt licht door te laten. Een tweede huid van overwegend glas, op enige afstand van de hoofdmassa, zorgt voor de waterdichtheid. De tussenruimte, als een soort zijbeuk, vult zich met een balkon, kapel en stilteplekken.

Onder het wakend oog van het afgaande inbraakalarm werd de kerkruimte bezocht. AetA schoot ogenblikkelijk in de kritische mode, niet veroorzaakt door de korte nacht, maar door ergenissen over de slordige detaillering van de gewaardeerde Noorse collega's. Het conceptueel sterke ontwerp is knullig om zeep geholpen door een overvloed aan amateuristisch gefrunnik. Er had beter nog even een leeg velletje overheen gemoeten. God was zeker elders en even niet in de details.







## Villa Stenersen, Arne Korsmo, 1938

Tuengen Alle 10, 0374 Oslo

**Auteur: Hermine Thijssen**

Na een lange, lange wandeling deels door het Vigelandpark, dan langs een prachtige begraafplaats waar het zonlicht door de bomen scheen op de her en der gestrooide graven met allemaal dezelfde roodroze bloemen, kwamen we uiteindelijk aan bij villa Stenersen. Deze z.g. functionalistische villa werd in 1938 gebouwd door Arne Korsmo voor Ralf Stenersen, atleet, zakenman, kunstverzamelaar en schrijver.

Arne Korsmo was een vooraanstaand architect in Noorwegen, geboren in 1900 en geïnspireerd door o.a. Le Corbusier, Adolf Loos en Willen Dudok.

Zijn belangrijkste doel was d.m.v. licht, ruimte, kleur, vorm en materiaal een zinvolle manier van wonen te creëren.

Naar mijn idee is villa Stenersen hier een goed voorbeeld van.

De bovenste verdieping is aan de buitenkant in "Korsmo-blauw" geschilderd.

De meningen over de gevel zijn verdeeld. Zonder de afzonderlijke ramen zou hij eleganter geweest zijn, maar zowel architect als opdrachtgever waren voorstander van "functionele architectuur".

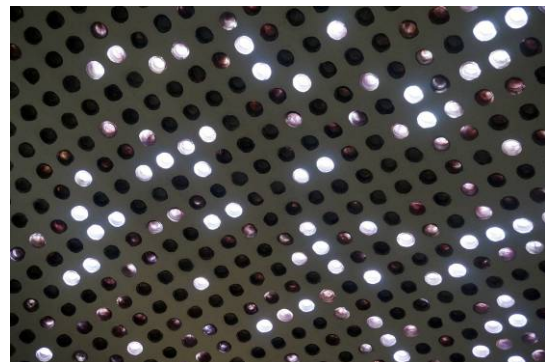
De ingenieuze, halfronde garage is daar ook een voorbeeld van.

In 1978 schonk Stenersen zijn huis aan de Staat als woning voor de premier. Daar is weinig gebruik van gemaakt. Pas verleden jaar werd de villa aan het Nationaal Museum geschonken. Tijdens zijn leven was Stenersen bevriend met de schilder Munch en hij bezat een van de grootste privé collecties van deze schilder.

In november 2014 is het Museum van plan om in de villa deze werken te exposeren.

Helaas is er niet echt veel over van het originele interieur, maar men is wel van plan om het in de originele staat terug te brengen.

Dan mag het met recht een "modernistisch pareltje" genoemd worden.





## **Mathallen Food Hall, LPO architecten, 2012**

Maridalsveien 17, 0175 Oslo

Auteurs: Guus Baneke, Hester Wolters, Joke Vos

Vroeg op want er moet in dik een halve dag - 's middag gaan we immers met de trein naar Stockholm - heel wat worden bekeken. Vanwege de afstanden gaan we dat doen per fiets. Meteen bij het ophalen van de fietsen worden we geconfronteerd met de 'ontspannen' aard van de Noren. Met een zekere nonchalance krijgen we de fietsen overgedragen door een nog ietwat slaperige jongen, die toch niet uit Noorwegen maar uit Californië blijkt te komen... Een slot lijkt hem niet echt nodig, maar op ons verzoek heeft hij er wel een paar: code allemaal dezelfde en of we de sleuteltjes 's avonds maar door het hek willen gooien. Na wat aanpassingen aan de fietsen - in straf tempo - op weg naar het eerste project: Vulkan, een nieuwe duurzame wijk, ontwikkeld op de westoever van de Aker.

Vlak voor de brug begint een route die door het oude fabriekscomplex van Vulkan loopt. Een rug van nieuwbouwappartementen en een groot hotel omsluit een aantal vrijstaande nieuwe en gerenoveerde gebouwen aan de rivier. Een dwarsroute verbindt het complex met een open veld aan de overzijde van de rivier dat vrij nadrukkelijk op een bestemming ligt te wachten. De rivierzijde, met de vrijstaande gebouwen deels in het water, is minstens zo mooi als de nieuwe ontsluitingsroute binnen het complex.

De Mathallen is de grote trekker van het gebied. Een oude werkplaats is getransformeerd tot markthal. Er blijkt op de vroege ochtend weinig markt en vooral veel horeca in de hal te zijn ondergebracht. Dat komt goed uit na de eerste etappe van onze fietstocht.

De nieuwbouw van Westerdals School of Communication is helaas gesloten. Dit gebouw is vrijstaand in een oude kelder geplaatst. Rondom is een strook van ongeveer twee meter breed open gehouden ten opzichte van de oude kelderwanden. De strook is afgedekt met glas. De kelderverdieping is daarmee breder en dieper dan het opgaande volume. Mind the gap!

Dat hadden we natuurlijk van binnen uit willen zien.

Het kantoor van Bellona is eveneens gesloten. Deze milieu-organisatie heeft hier het energiezuinigste gebouw van Noorwegen gerealiseerd. Ons imponeert de prachtige clash van de zigzaggevel die weerspiegeld wordt in de glazen achtergevel van Mathallen.

Nadat ook de laatste sleutelbewaarders opgespoord en alle fietsen bevrijd zijn, gaan we in het kleinste verzet omhoog richting binnenstad.

Daarna volgt een langzame afdaling richting Oslofjord en stadhuis. Een beetje bekijks hadden we wel, zo vroeg die zaterdagochtend. Oslo is nog niet echt een fietsstad; ze willen het wel propageren en riepen Nederlanders in voor advies. Die bleken voor de Noren te arrogant dus is de opdracht naar Denemarken gegaan.

<http://www.vulkanoslo.no/>





## Oslo City Hall, Arnstein Arneberg and Magnus Poulsson, 1950 Rådhuset, 0037 Oslo

Een prachtig gebouw, dat ons verraste met haar strakke baksteenarchitectuur, mooie verhoudingen en niet dogmatische symmetrie. Arneberg en Poulsson waren de architecten. (Voor de Rotterdammers onder ons: ook het mooie, houten Noorse zeemanskerkje aan de Westzeedijk is van hun hand). Na het winnen van een prijsvraag in 1918 en het voortdurend wijzigen van het ontwerp in de jaren daarna werd pas in 1931 met de bouw begonnen. De locatie en het omringende gebied waren toen al rigoureuus gesloopt om het raadhuis te kunnen omringen met nieuwe kantoren, die bij moesten dragen aan de financiering. Pas in 1950 is het publieke deel in gebruik genomen en sinds die tijd wordt de Nobelprijs voor de Vrede er uitgereikt.

Luie trappen leiden naar een voorplein, dat tussen de vierkante kantoortorens in de as van de Roald Admunssens gata ligt. Via een kleine tochtal bereik je de immense centrale hal. Rechts leidt een statige trap naar de zalen boven, maar mooier nog is het uitzicht op de fjord aan de andere kant van overkant van de hal.

De vloeren in de hal en de meeste zalen zijn belegd met spannende, grafische tegelpatronen. De wanden betegeld en beschilderd met imposante, muurvullende schilderijen.



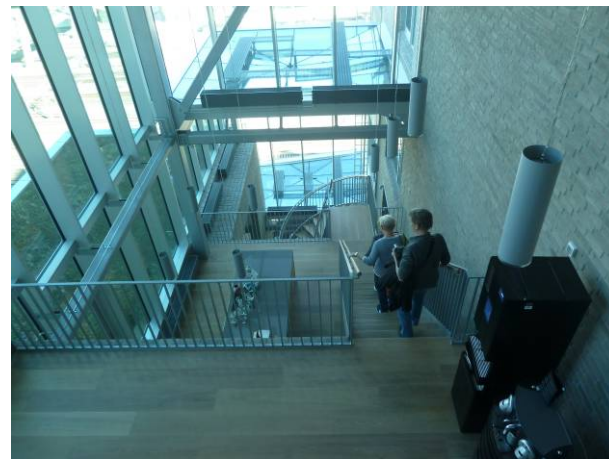
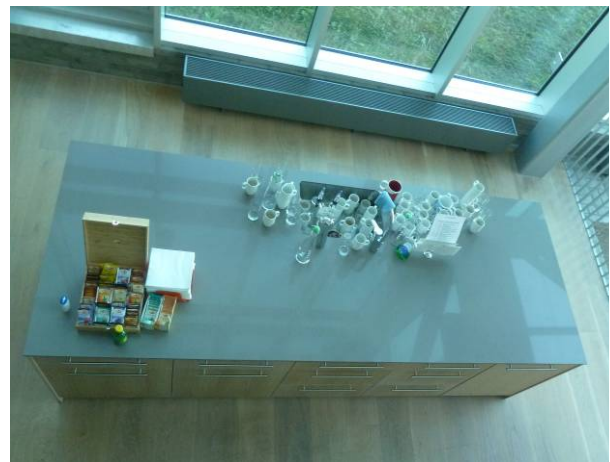


## DNB HQ / Bjørvika Barcode, Dark Arkitekter en MVRDV, 2015 Dronning Eufemias gate, Oslo

Daar hadden we wel wat meer tijd willen doorbrengen, maar er was een ingevoegd programmapunt: het nieuwe hoofdkantoor van de DNB (nee, niet de Nederlandse Bank, maar de Deense Nationale). In 2003 heeft MVRDV, samen met de Noorse bureaus Dark en A-lab, de prijsvraag voor deze zone tussen de fjord en het centraal station gewonnen met een zeer verdicht stedenbouwkundig plan, dat toch transparant gemaakt is door de vele dwarsstraten. Niet voor niets heeft dit gebied de naam Barcode meegekregen.

Dezelfde architectencombinatie heeft de DNB bank voor zijn rekening genomen. De bank deed speciaal voor ons open haar deuren open.

Ter plekke stond Van .... Ons met zijn dochtertje op te wachten om een toelichting te geven. Drie kantoorstorens met een verschillend gematerialiseerde gevel zijn ondergronds verbonden door een enorme kantine, waar een gezellige sfeer werd gezocht door een variatie aan houten stoelen en tafels te gebruiken. Een lastige opgave, en dat ook nog eens in een daglichtloze kelderruimte. Het leidende thema binnen was de trap, die van onder tot boven door het gebouw meanderde, van koffieapparaat naar informeel vergaderplekje.



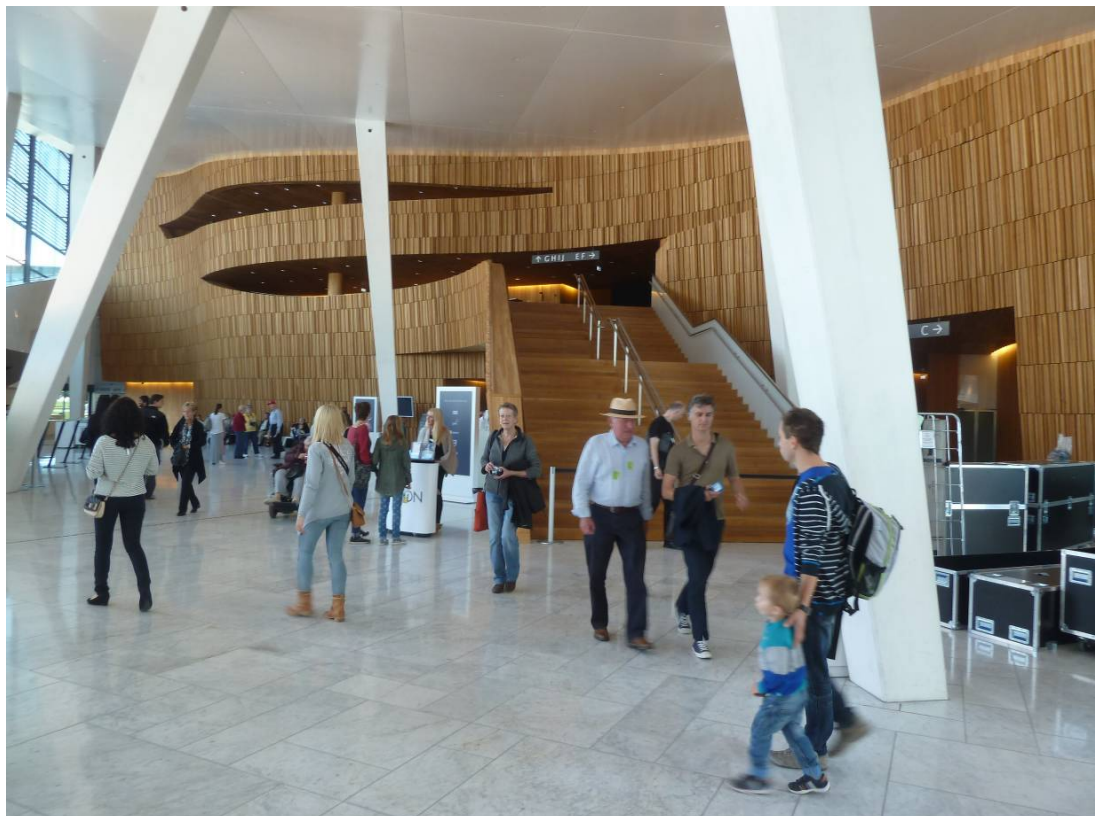
## Opera, Snøhetta, 2008 Kirsten Flagstads Plass 1, 0150 Oslo

Jammer dat het zo gehaast moest, maar om 12 uur werden we verwacht voor een rondleiding bij de Opera van Snøhetta, weliswaar er tegenover, maar toch kwamen we hijgend iets te laat. Weer werden we aangenaam verrast door de flexibiliteit: we mochten aanschuiven zelfs zonder dat we de goede kaartjes hadden.

Door een ogenschijnlijk ex balletdanser werden we zwierig rondgeleid langs vele ruimtes met als hoogtepunt de grote zaal. In de entreehal is die zichtbaar als organisch volume, ingepakt met houten latten. De toilethuisjes zijn niet verstopt, maar hebben een eigen bijzonder omhulsel gekregen met in maat verlopende witte kunststoffen 3D paneeltjes.

Hier geen promenade architecturale binnendoor als bij de DNB bank, maar een toegankelijk, langzaam oplopend dakvlak rondom. De vorige avond hadden we het schaduwspel op de toneeltoren al bewonderd vanaf het terras van Sukerbiten.







## Astrup Fearnley Museum, Renzo Piano, 2012 Strandpromenaden 2, 0252 Oslo

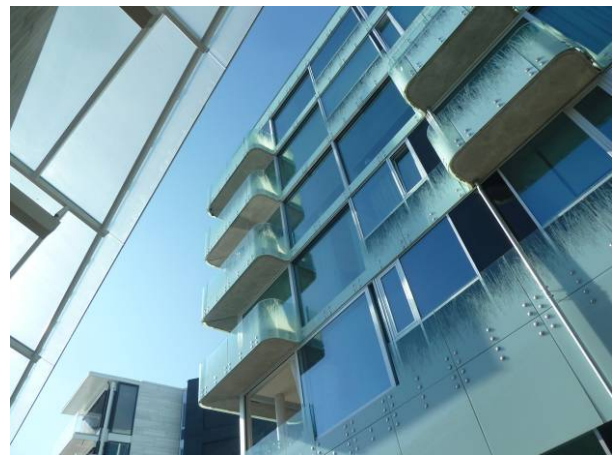
### Tjuvholmen, Niels Torp 2002-vandaag Sentrum, Oslo

Vanaf de Opera fietsten we dwars door het centrum met winkelend zaterdagpubliek - extra druk door een kunstmarkt - naar ons laatste programma onderdeel: de nieuwe wijk Tjuvholmen Sentrum achter Aker Brygge.

Maar voordat onze rondleider kwam mochten we eerst, liggend in het gras, aan het water, met op de achtergrond Renzo Piano's museum (dat vanwege een tentoonstellingswisseling gesloten was, zodat we niet binnen konden kijken) heerlijk in de zon met ons lunchpakket picknicken.

Om 2 uur kwam Een architect van het bureau van Niels Torp om ons in het gebied rond te leiden: veel luxe appartementen, bijna alle met uitzicht op het water. Omdat het 'open dag' was, konden we ook een modelwoning in. We begrepen dat de huizenprijzen heel hoog zijn, evenals eigenlijk alles in Noorwegen. Omdat we al rond drie uur de fietsen terug moesten brengen konden we niet lang blijven, misschien niet zo erg want onze gastheer bleek niet in topvorm te zijn.

Snel de fietsen terug, naar het hotel om de bagage te halen en naar het station. Onder het genot van een 'warme maaltijd' en met uitzicht op de ondergaande zon reisden we vijf uur door het Noorse en Zweedse landschap en kwamen weer op adem.





# Stockholm



## Stockholm waterfront congress centre, White Architects, 2010 Klarabergsviadukten 63, 111 64

**Auteur: Mieke Poot**

Na een wandeling over de Klarabergsgatan rijst voor ons een golvend gordijn van rvs profielen op dat het congrescentrum met een concertzaal van White Architects omsluit. Een dynamische locatie tussen het kopstation van de treinen, de Ridarfjärden en een autowegviaduct. De projectarchitect Hans Forsmark arriveert en vertelt ons over de opzet van het complex.

Hoe met veel moeite het programma in drie afzonderlijke gebouwen is gerealiseerd: het congresgebouw, een hotel en een kantoorgebouw, van elkaar gescheiden door overdekte binnenstraten.

De getallen buitelen over ons heen en we worden meegesleept door de gedetailleerde uiteenzetting van de architect, aangevuld door de manager/opdrachtgever, van met name het congresgebouw met de concertzaal. Het geheel zit slim in elkaar.

Allereerst door te bouwen op de fundamenteën van de vorige bebouwing, gekoppeld aan energetische oplossingen.

Dan door de uitkraging van het gebouw, buiten de rooilijn, te maskeren achter een Gehry-achtige sculptuur.

Verder beantwoordt de indeling/inrichting d.m.v. ingenieuze oplossingen aan de functionele eis van een grote flexibiliteit binnen het congrescentrum. De enorme backstage, die tijdens ons bezoek werd ingericht voor een popconcert, liet dat goed zien.

Doorkijken vanuit de binnenstraten, de trappenhuisen en foyers geven voornamelijk oriëntatie op het water hetgeen de naam "Stockholm waterfront" verklaart.

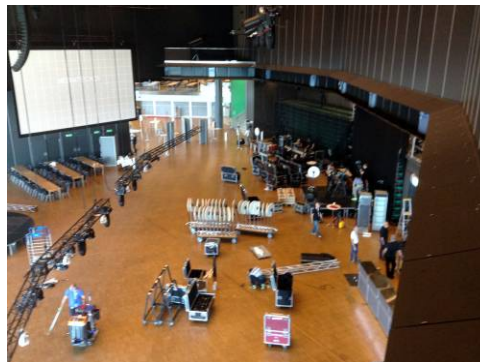
De detaillering van het interieur is zorgvuldig maar creëert, vind ik, geen ambiance met uitstraling/ identiteit.

Het (beste) interieurarchitectenbureau uit Londen heeft daar d.m.v. styling helaas ook niet aan kunnen bijdragen.

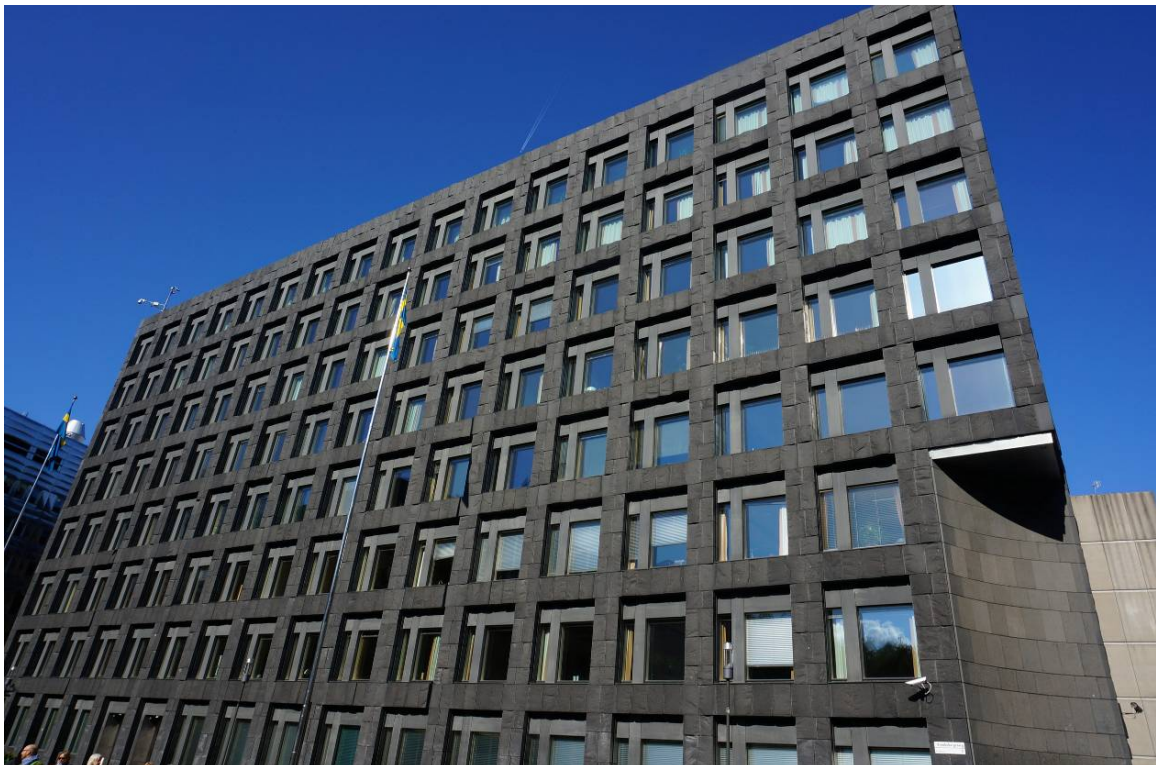
Al met al; een programmatisch indrukwekkend project op een bijzonder plek met een gemiddeld architectonisch niveau.

Voor de liefhebbers: de site van ArchDaily laat een mooie presentatie zien.

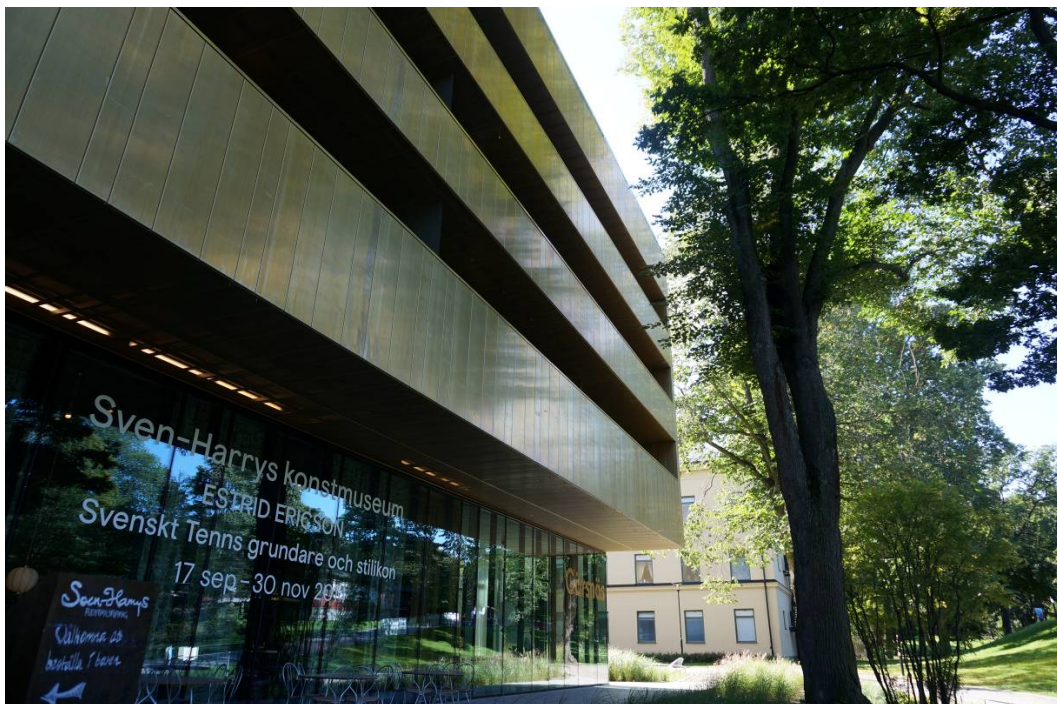




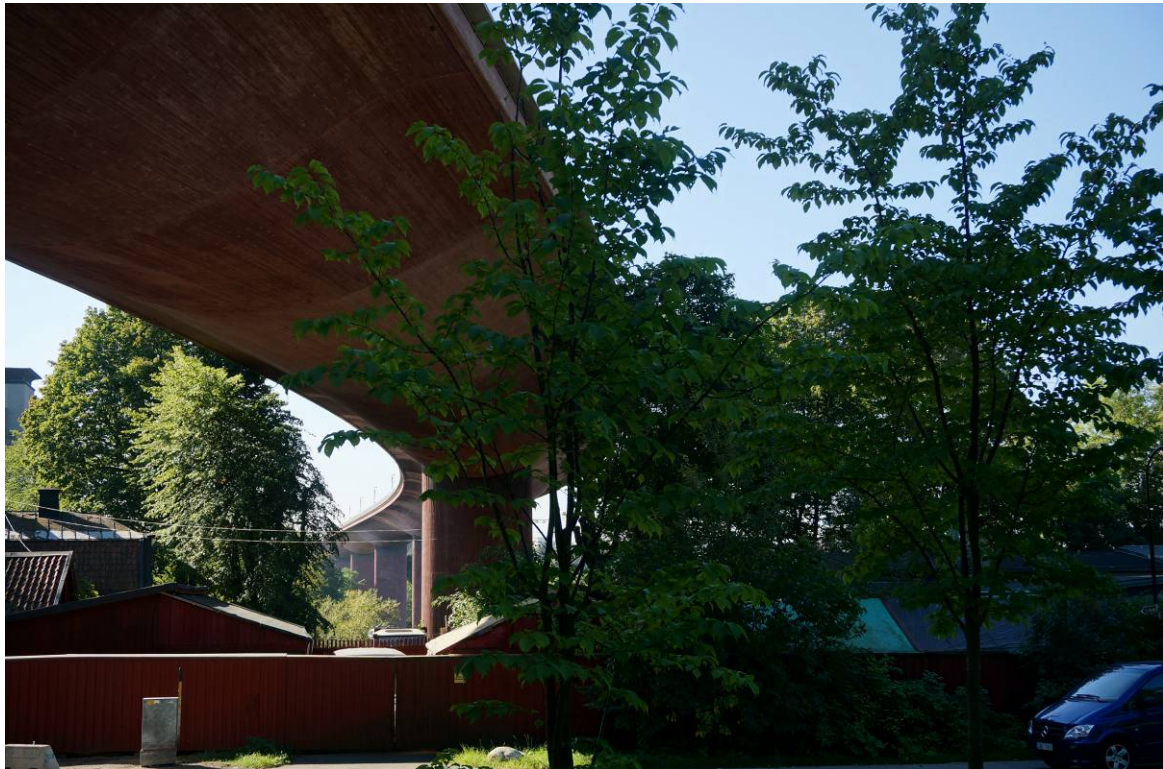
**Riksbanken, Peter Celsing Arkitektkontor, 1970-76  
Brunkebergs Torg, Stockholm**



**Sven-Harrys Art museum, Wingardhs arkitektkontor, 2011  
Eastmansvägen 10, 113 61, Stockholm**



**Arsta bridge, Foster and Partners, 2005**  
Tantogatan 75, 118 42 Stockholm



## **Karolinska Institutet Aula Medica, Wingardhs arkitektkontor, 2013 Solnavägen 1, Stockholm**

**Auteur: Adriaan Mout**

Na het betoverende bezoek aan de Woodland Cemetery was er ook behoefte aan een toeristisch bezoekje aan Oud Stockholm. Daarvoor moeten we wat schrappen in het programma en daarvan is het duurzame project Strandparken (woongebouw in hout) het slachtoffer. Wel rijden we met de bus langs Karolinska Institutet uit 2013 van Wingardh Arkitektkontor. De eerste indruk is een soort jaren 80 Architectonica gebouw. Heel weinig Stockholms en heel veel visueel geweld. Enorme overhellende glasgevels met kleuren en diagonale vlakverdelingen. Het gebouw verklaart zich op grote stedenbouwkundige schaal als onderdeel van de universiteitscampus en liggend tegenover het nieuwe academisch ziekenhuis. Eenmaal om het gebouw heenlopend ontwaren we een enorme en complexe houtconstructie aan de binnenzijde van het gebouw. Dit moet een onderdeel van het geheim van dit gebouw zijn. En er moet veel meer zijn in het interieur en de wijze waarop de meubels hier weer op reageren. Maar....we kunnen er niet in, het is zondag en alles is potdicht. Heel jammer, want nu blijft toch een wat onbevredigend gevoel over dit gebouw hangen wat wellicht was weggenomen als we binnen het geheim van dit gebouw hadden ontdekt. Twee zaken vallen nog op. Hightech vs lowtech oftewel hoe raak je condens van de structural glazing kwijt, althans daar lijkt het rubber piemeltje, of afgeknipte fietsband, wat je wilt, voor bedoeld, in veelvoud op deze gevel aanwezig. Het tweede wat opvalt zijn de houten traditionele huisjes vlak naast deze glazen icoon, een groter contrast is niet denkbaar.

## Strömkajen Ferry Terminal, Marge Arkitekter, 2013 Södra Blasieholmshamnen 10,111 48 Stockholm

**Auteur: Adriaan Mout**

We rijden verder naar de stad en daar wordt iedereen uitgelaten voor een vrij bezoek aan Gamla Stan, het oude maar ook toeristische hart van Stockholm. Prachtige vergezichten over het water wisselen af met kronkelige straatjes, inderdaad volgestouwd met toeristen, maar wie maalt daarom bij deze prachtige setting met dit schitterende weer.

De Stromkajen Ferry ligt klaar voor ons. Helaas heeft Wessel de aangepaste vertrektijd gemist (geen mobiel!) en nietsvermoedend ziet hij ons wegvaren. En daar zijn reisleiders dan voor. Mathias blijft achter en zal samen met Wessel de rit naar Restaurant J met de taxi doen. Het wordt een prachtige boottocht met een schitterende ondergaande zon. Eens te meer blijkt hoe Stockholm het met zijn geografische positie heeft getroffen. Restaurant J blijkt een half uur varen van het centrum prachtig aan het water te liggen. Mooi houten interieur, rijk gedekte tafels en zeer vriendelijk personeel. Het eten is prima en ondanks de ook hier zeer stevige prijzen vloeit de wijn rijkelijk. Een goede keus van onze reisleiding. De terugreis is nog spannend omdat onze veerboot niet reageert op joelen, wijzen en schreeuwen en pardoes doorvaart. We zien naderhand dat we een soort vlagsein hadden moeten gebruiken. Vele plannen worden gesmeed, met teruglopen als uiterste als er uit de duisternis nog een veerboot opdoemt....we zijn gered! Na terugkomst in het hotel begeeft een klein maar select gezelschap, waaronder de auteur van dit verslag zich alsnog naar daar waar het allemaal gebeurt. De dag eindigt eindigt in een soort dancing/kroeg met Zweeds bier.





## Arsta Church, Johan Celsing Arkitektkontor, 2008 Bråviksvägen 47, 120 52 Årsta

**Auteur: Rene Thijssen**

“Het lijkt wel een zwembad” was een van de reacties van de parochianen volgens de voorganger van de kerk in Stockholm van de architecten Erik en Tore Ahlsen gebouwd in 2008.

Dit vanwege het vele licht dat door de hoge ramen, welke voorzien waren van blank glas, naar binnen viel. Daarbij waren alle wanden gemetseld van wit geglazuurde stenen. De lichtinval van deze kerk stond in schrille tegenstelling met de lichtinval in de kerk welke we hierna bezochten van Markus Kyrkan en Sirgurd Lewerentz gebouwd in 1962.

Om je overdag te kunnen oriënteren in deze kerk was het noodzakelijk om de verlichting aan te maken.

Voor rust en bezinning moet de kerk volgens mij een bepaalde sfeer uitstralen die mede voor een groot gedeelte bepaald kan worden door de lichtinval. Door het grote verschil tussen de beide kerken is dit begrip schijnbaar echter voor meerdere uitleg vatbaar.

Waar is het dan fout gegaan!

Is het de keuze van de architect of van de gebruikers.



## The Woodland cemetery, Erik Asplund and Sigur Lewerentz, 1914-40 Sockenvagen/ Nynasvagen, Enskede

**Auteur: Minke Wagenaar**

Een kerkhof tussen de bomen - dit is de basis. De relatie tussen het landschap, de architectuur van de bebouwing, de graven en de levenden - de rouwenden - is op bijzondere wijze ontworpen en sinds de start van de aanleg in 1917 op alle schaalniveaus in stand gehouden. In verschillende delen van deze 96 hectare grote begraafplaats ten zuiden van Stockholm komt dit 'kerkhof in het bos' nog altijd tevoorschijn. Hoe anders dan op een dodenakker, is een graf tussen de bomen. Het appelleert aan een archetype, een appèl dat een onvergetelijke indruk bewerkstelligt.



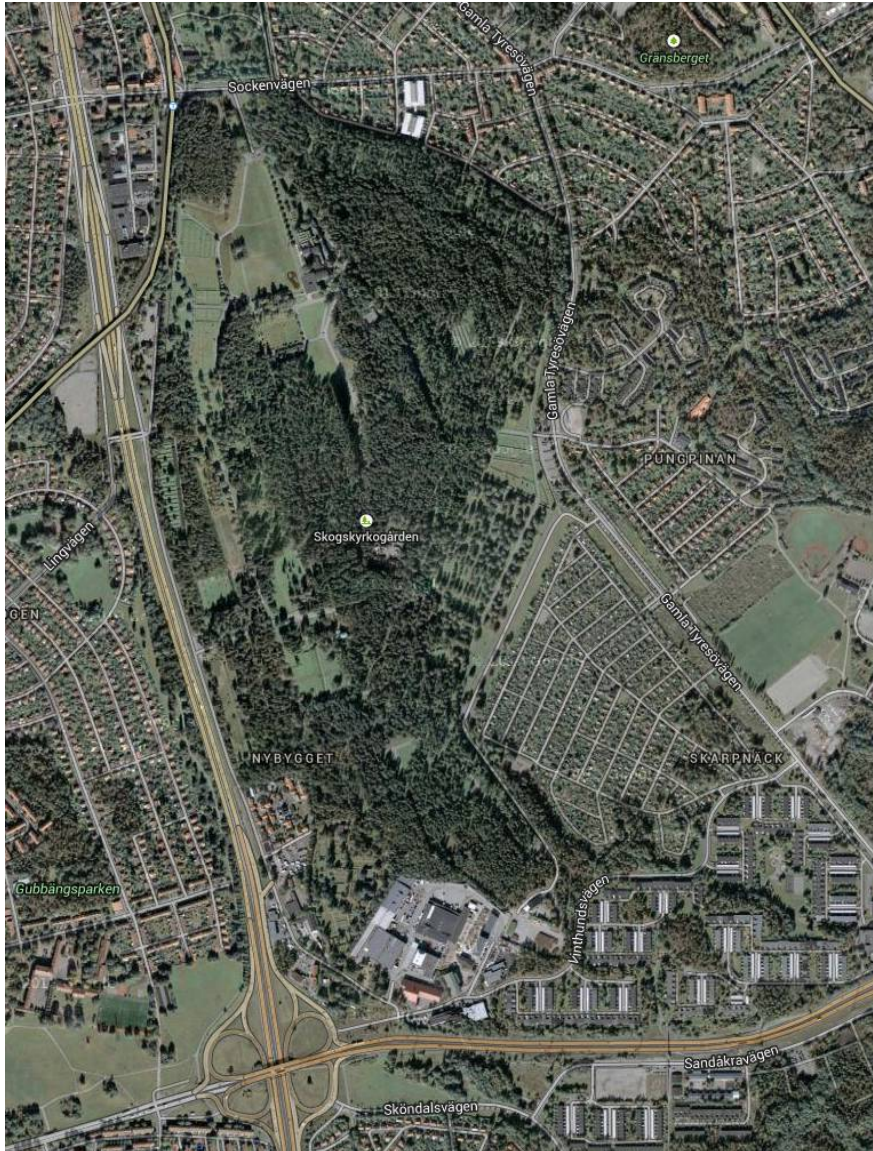
Lewerentz, "Uppståndelsekapellet" or Resurrection Chapel, 1925.

Toen de architecten Sigurd Lewerentz en Gunnar Asplund, na het winnen van de prijsvraag uit 1915, het landschap en de gebouwen ontwierpen, zijn ze gestart vanuit de ervaring van de bezoekers, het concept van de rouw en de gevoelens daaromheen. Dit toont zich op verschillende manieren. Zo werden de processiewegen tot de kapellen ontworpen om voorafgaand aan de uitvaart de juiste stemming voor de rouwenden te creëren. Na de dienst wordt de aandacht gevestigd op de natuurlijke omgeving, om de rouwenden te helpen verzoenen met het verdriet van hun verlies, als onderdeel van de cirkel van het leven.

Naast deze ceremoniële grondslag van het ontwerp geeft Kenneth Frampton nog een andere grondslag: een ingetogen en synthetische vorm van expressie die stevast zinspeelt op de topografie en de 'genius loci'. Het streven van Asplund om het gevecht tussen de stijlen te ontstijgen door een fusie van het volkse en het Classicisme tot een primitieve en meer authentieke vorm van expressie (p. 195). Frampton noemt het de 'Romantic Classical Revival'.

In 1994 wordt het kerkhof opgenomen in de World Heritage List met de volgende motivatie: 'This Stockholm cemetery was created between 1917 and 1920 by two young architects, Asplund and Lewerentz, on the site of former gravel pits overgrown with pine trees. The design blends vegetation and architectural elements, taking advantage of irregularities in the site to create a landscape that is finely adapted to its function. It has had a profound influence in many countries of the world.' Skogskyrkogården is een exceptioneel voorbeeld hoe architectuur en landschap gecombineerd kunnen worden in een kerkhof. Deze creatie heeft grote invloed gehad op het ontwerp van kerkhoven over de hele wereld.

Terecht of niet, de omvang en de gelaagdheid van het programma, van het ontwerp, de actualiteit ervan, maken de begraafplaats tot een zeer bijzondere en aangename plaats om te verblijven.



Veel feiten, foto's en beschrijvingen zijn te vinden op:

<http://www.skogskyrkogarden.se/en/index.php>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Skogskyrkogården>

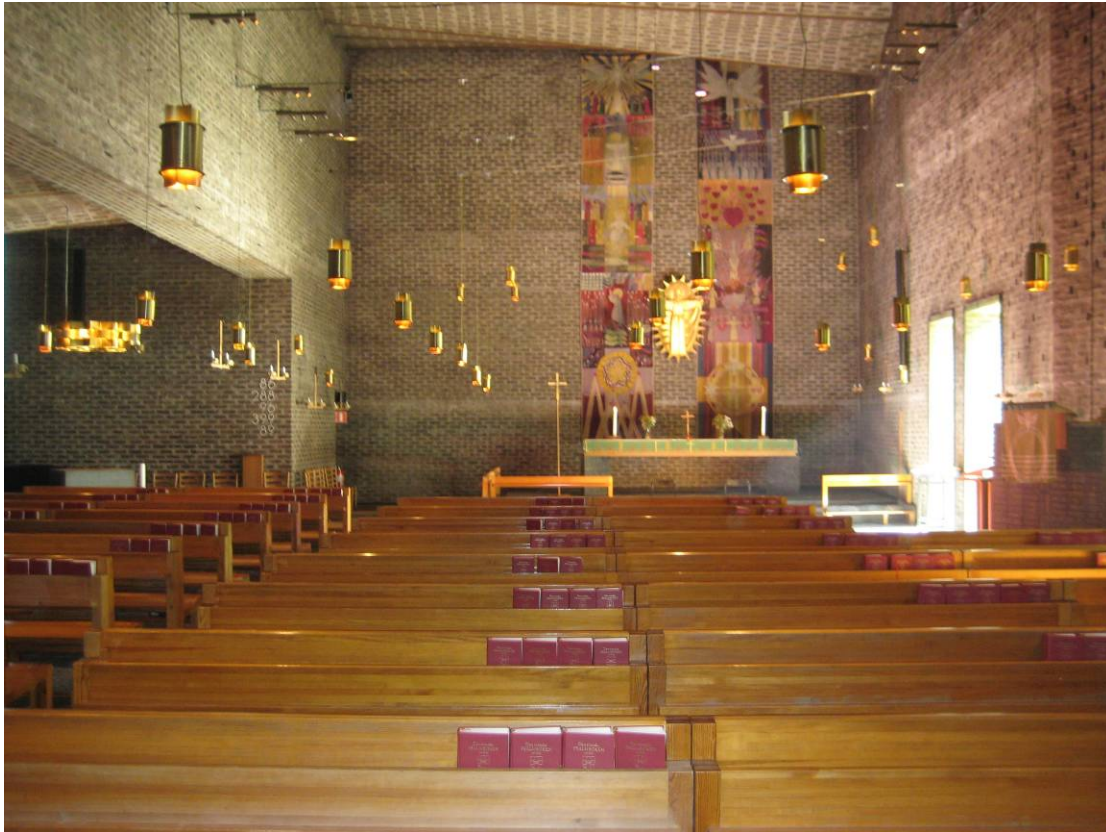
<http://whc.unesco.org/en/list/558/>

<https://www.flickr.com/groups/thewoodlandcemetery/>

Literatuur:

Kenneth Frampton, *Modern Architecture - A Critical History*. London, Thames & Hudson, 1980.

**Markus Kyrkan, Sirgurd Lewerentz, 1962**  
Malmövägen 51, 121 53 Johanneshov, Stockholm



## **Stadsbiblioteket, Gunnar Asplund, 1920 - 28** **Odengatan 63, 113 50 Stockholm**

**Auteur: Eric Thijssen**

### **Stadsbibliotheek Stockholm, Gunnar Asplund, tussen licht en donker**

Op een zonnige maandag bezochten wij eindelijk de bibliotheek van Gunnar Asplund bezoeken. Na een gedetailleerde introductie van Chris Scheen in Amsterdam gingen we goed voorbereid naar binnen.

Sveavägen, waar de hoofdentree van de stadsbibliotheek aan ligt, is een van de belangrijkste straten van Stockholm, met een stedelijke mix van functies. Behalve voor de bibliotheek zelf was Asplund ook verantwoordelijk voor het park met een paviljoen. Het gebouw en paviljoen zijn ontworpen tussen 1920 en 1933 en in meerdere fasen gebouwd. Het gebouw is caleidoscopisch in zijn relatie met de omgeving. Enerzijds een autonome 'gestalt', anderzijds subtiel verweven met de omgeving door zichtlijnen, drie entrees, een paviljoen en zich manifesterend als parkgebouw aan een spiegelvijver.

#### **Tussen licht en donker**

De verbinding tussen de stad en het publieke interieur is een sequentie van contrasterende ruimtes. De route start voor ons bij het paviljoen dat een intermediair is tussen park, de straat en de bibliotheek. Haaks op de Sveavägen start een flauwe, brede helling tussen twee hoge muren die hun schaduw op de trap werpen. De hellende traptreden lopen langzaam omhoog. De twee muren die in hoogte aflopen blijken de keerwanden van twee bordessen te zijn. We komen uit op een horizontaal voor het gebouw waar een donkere nis zich aftekent in een gesloten gevel. De gevel toont enkel de gebouwfunctie door een band met symbolen in haute-reliëf, in dezelfde kleur als de gevel, zodat alleen door schaduw de symbolen leesbaar zijn. Via een glazen deur met Eva en Adam, die de appels van kennis in hun hand hebben gaan we naar binnen. De nis betredend komen we in een donkere spelonk, zwart en glad als een uitgezaagde rots. Twee wandlampen, laag aan weerszijden, tonen ons in zwart reliëf klassieke Griekse afbeeldingen. Recht vooruit is een tweede zwarte nis met een trap die naar een lichte ruimte leidt. Links en rechts is er zicht op twee duistere schachten die de rotonde omcirkelen, summier verlicht. De tweede, steilere trap lopen we op en langzaam ontvouwt zich een witte, lichte koepel. Het is verlicht op drie wijzen, van buiten, strijklicht van onderen en een groot sculpturaal armatuur als centrum van de ruimte. Door het reliëf in de koepelwand tekenen schaduwen zich af. Vanuit de koepelzaal is er uitzicht naar vier zijden, grote ramen aan de einden wijzen de weg naar de leeszalen. De drie leeszalen bereiken we via lage, onverlichte nissen die contrasteren met de leeszalen zonder uitzicht en met hoge bovenlichten.

#### **Vorm**

Het gebouw bestaat uit twee geometrische vormen, een vierkant en een cirkel. Alle publieke ruimtes zijn zorgvuldig bedacht en gecomponeerd vanuit de ruimte en het perspectief van de bezoeker zelf, zo heeft de rotonde van binnen en van buiten een andere vorm. De poché tussen de ruimtes, is niet relevant voor het publiek., deze is serviceruimte of massa. Alle publieke ruimten hebben een heldere eenduidig vorm en zijn hiërarchisch geschikt. De koepelzaal fungeert als panopticum, de controle vindt plaats in het hart van de cirkel, waar de balie stond. De balie is op zijn beurt controleerbaar door de directie vanuit de directievleugel.

Asplund ontwierp het gebouw, de inrichting en alle bijhorende meubels, die specifiek voor dit werk zijn gemaakt. Er is een groot aantal verschillende meubels, diversifiërende elementen zijn de positie in het gebouw, de functie en de hiërarchie van het meubel, is de stoel van de voorzitter in de vergaderkamer groter dan de andere stoelen. Alle door Asplund ontworpen lampen, zoals de centrale lamp in de rotonde, geven de hiërarchie van de ruimte aan endragen bij aan de sfeer van die ruimte door de verschillende soorten licht en zijn decoratief.

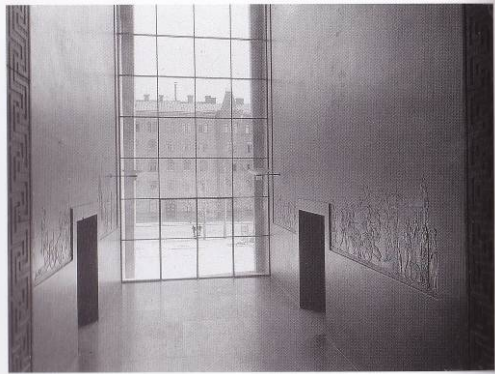
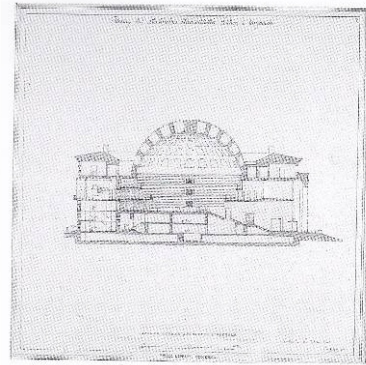
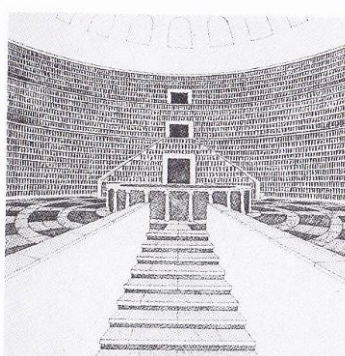
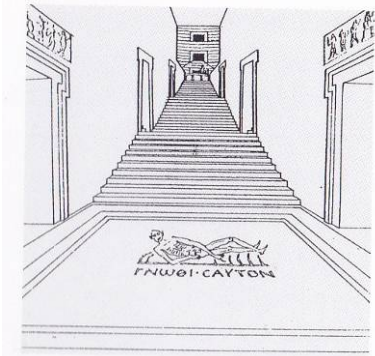
*De langste dag duurt in Stockholm 18 uur.  
De kortste dag duurt 5 uur en drie kwartier.*

Bibliotheek ontwerp en opening 1920-1928

Winkel 1930

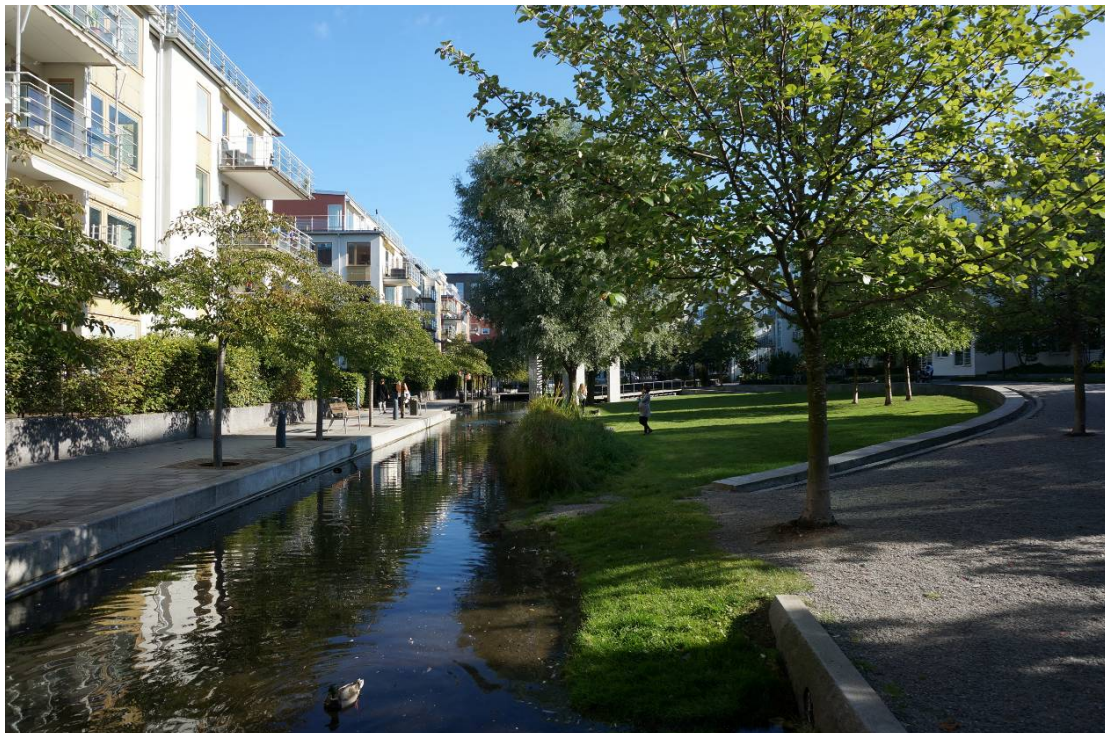
Vierde vleugel 1932

Vijver en park 1934





## Hammarby Sjostad





**Solna Centre, 1975, Karl - Olov Bjork, 1975**  
Solna Centrum, 171 45 Solna, Sweden



## Deelnemerslijst

1	Francisca	van Beusekom	06-51518493	franciscabenthem@gmail.com
2	Maarten	Fritz	06-53747123	fritz@bureaufriz.nl
3	Chris	Vegter		vegter@planet.nl
4	Guus	Baneke	06-53542507	buro@banekearchitecten.nl
5	Hester	Cluijsenaer	06-43165240	hgwolters@gmail.com
6	Joke	Vos	06-53468878	vos@jokevos.nl
7	Mieke	Poot	06-10730715	mieke.poot@kpnmail.nl
8	Adriaan	Mout	06-26392700	adriaan.mout@levs.nl
9	Wessel	Reinink		a.w.reinink.uu.n
10	Rene	Thijssen	06-54936214	renethijssen@rchitect.nl
11	Hermine	Thijssen- Henckens	06-54936214	renethijssen@rchitect.nl
12	Minke	Wagenaar	06-25080816	minkewagenaar@me.com;
13	Betty	Aarts	06-24869003	betty.aarts@gmail.com
14	Mathias	Lehner	06-12108721	mathias@legu.nl
15	Eric	Thijssen	06-24772273	info@neutelings-riedijk.com